

MAGYARORSZÁGI GÓTIKUS ÉS RENESZÁNSZ BŐRKÖTÉSEK (Vázlat, a feladatok kijelölése)

A könyvkötés kutatás feladata a régi könyvek eredeti kötéseinek vizsgálata, célja pedig, hogy megkísérelje minél pontosabban meghatározni, hogy az adott bőr- vagy pergamenkötést *ki, mikor, hol és kinek a számára* készítette. Általános tapasztalat, hogy a középkorban és az újkor első századaiban az írott és nyomtatott könyveket *a használat helyén* vagy ahhoz közel – a közeli városban, vagy a közel eső, könyvkötőműhellyel rendelkező kolostorban – kötötték be. Így magyar nyelvű kódexeink (nyelvelméleink), magyar nyelvű és a történelmi Magyarországon nyomtatott könyveink (RMK I–II.), minthogy mindenekelőtt itthoni használatra készültek, ha őrzik még eredeti kötésüket, javarészt magyar könyvkötőműhelyek termékei.

A román korból magyarországi *díszített* bőrkötés nem maradt fenn, de hogy némely – főleg kolostori – scriptorium mellett könyvkötőműhelynek léteznie kellett, a régészeti ásatások során előkerült könyvveretek és kapcsok bizonyítják.¹ Egész Európából is 1300-ig csak mindössze 138 románkori kötés ismeretes.²

A hazai kötéskutatás jelenlegi állása szerint a legkorábbi, bélyegzőkkel díszített magyar bőrkötések a 15. sz. második feléből valók. A *gótikus kötések* egy része kartauzi kolostorokból származik: a felvidéki lechnitzi és menedékszirti³, valamint a Veszprém melletti lövöldi kartauzi kolostorból.

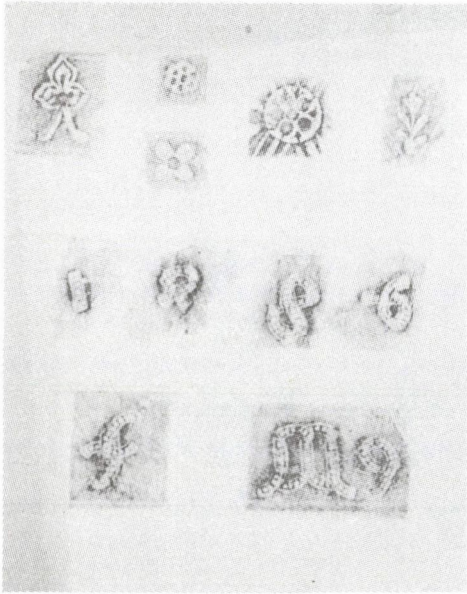
Koroknay Éva *hét* Lövöldön készült kötet tárgyal cikkében⁴. Ezek mindegyike ósnyomtatványt borít, melyek 1474/77 és 1491 között jelentek meg Strassburgban, Nürnbergben és Velencében (CIH⁵ 2404, 3498, 1489, 358, 2897, 553, 2646). A cikk végén a lövöldi kartauzi kolostor kötéseiről összeállított táblázat 1–4. kötésén *fM* vagy *fM9* monogram és 1478-as, 1484-es, 1486-os évszám, a táblázat 5. tétele esetében, éppen a „lövöldi korvinán”, csak évszám, 1488 látható. Meg kell jegyeznünk, hogy a könyvkötőnek nem voltak szám és betű bélyegzői, ezeket a fonadék minta összeállításához szükséges elemekből rakta össze érezhető kínlódással. (Vö. Az Esztergomi Könyvtár Inc. 139 jelzetű lövöldi gótikus kötését, 3. kép) Az *f M*, illetve *f M9* valószínűleg a könyvkötőre utal, s minthogy az *f* kisbetűnek látszik, Koroknaynak igaza lehet, ha ezt „frater”-nak oldja fel (A *M9* pedig *M...us* keresztnévet jelezhet.) Nagyobb gondot jelent, hogy amíg ez az öt kötés egyértelműen ugyanattól a könyvkötő mestertől származik, s felépítésük is, motívumkincsük is azonos, addig a 6. és 7. tétel szereplő kötések felépítésükben és bélyegzőhasználatukban is eltérnek az előzőektől. Bár e két kötés bélyegzői részben gótikusak, felépítésük egyértelműen reneszánsz, s nincs rajtuk sem monogram, sem évszám. Nincs kellő bizonyíték arra, hogy ezek is *fM* mestertől származnának. Ez a két kötés joggal került be Koroknaynak a magyar reneszánsz kötések tárgyaló monográfiájába⁶ (Jegyzék 137, 18. kép és Jegyzék 102.), viszont indokolatlanul szerepelnek a többiek, vagyis a gótikus lövöldi kötések ugyanott (Jegyzék 130, 131, 302, 56.) A „gótikából a helyi reneszánszba való átfejlődés szép példáját”⁷ mutató ún. lövöldi korvina ellenben kimaradt Koroknay könyvének Jegyzékéből. Koroknay tervezett egy újabb, önálló kötetet a korvina kötéseiről, s az ún. lövöldi korvina nyilván ott szerepelt volna⁸, de a könyv nem korvina. Még nagyobb talány a lövöldi gótikus kötések nagyon erős rokonsága a bécsi gótikus kötések egy csoportjával (Vö. Gottlieb⁹ 79. táblájának Matthias mestertől származó kötését Koroknay lövöldi cikkének 2. számú tételével, 4. és 5. kép).

Vajon Bécsben tanult a Lövöldön tevékenykedő könyvkötő, vagy onnan jött Lövöldre, vagy a bécsi bélyegzőket részben megszerezték, részben utánmetsztették Lövöldön?

És még egy érdekes adat. Az 1516–19-ben másolt, magyar nyelvű Biblia (rész)fordítást tartalmazó és Esztergomban az MSS II. 1. jelzeten őrzött *Jordánszky-kódex* háttáblája egykorú eredeti bőrkötés. A vaknyomásos, későgótikus kötés öt bélyegzőjéből három bélyegző azonos a lövöldi kartauzi kolostor fenti gótikus kötésein láthatókkal: a második keret díszét képező szabad gótikus levél, a középmező belső sarkaiban elhelyezett ötszirmú rozetta és a középmező két nagyméretű, körbefoglalt rozettája. Nemzetközileg elfogadott, hogy legalább három bélyegző egyezése kell ahhoz, hogy két kötetet ugyanahhoz a műhelyhez kössünk. A kérdés az, hogy a kb. három évtizeddel későbbi Jordánszky-kódex kötését a következő, vagy már a második nemzedékhez tartozó könyvkötő kötötte-e be Lövöldön. A Jordánszky-kódex kötése tehát Dienes Erzsébet föltevését¹⁰ látszik igazolni, miszerint az kartauzi és Lövöldön készült.

Egy másik magyar gótikus kötécsoport képviselője az MTA Könyvtára K 32 jelzetű *Nagyenyedi-kódex*e, tartalma: 1. a Képes Krónika szövege latinul, 2. egy magyar nyelvű csízó, 3. János Presbyter levele Indiáról latinul és 4. Historia Magni Alexandri. A kötés hat bélyegzője (6. kép) megtalálható az OSzK Inc. 545 jelzetű ősnymtatványa igen rossz állapotban levő, kopott bőrkötésén is, sőt ezekhez további három újabb bélyegző társul (6. kép). Az Inc. 545 Petrarca Caesar életrajzát (CIH 2599) és egy Caesar De bello Gallicójához írt kommentárt (CIH 877) tartalmaz. E két, 1473-as esslingeni nyomtatvánnyal egykor egybe volt kötve Hess András 1473-ban Budán megjelent Chronica Hungarorum (CIH 986). Ezt a Chronica Hungarorum példányt ma az Egyetemi Könyvtár őrzi Inc. 10 jelzeten múlt századi, „Dochnal A. könyvkötő, Budapest” címkével ellátott stilizált bőrkötésben. Borsa Gedeon bizonyította be, hogy e három mű egybe volt kötve¹¹, s a Hess-féle Chronica csere útján a múlt század végén került az Egyetemi Könyvtárba. (Hogy a kolligátumok szétválasztása könyvtörténetileg és művelődéstörténetileg alig helyrehozható vétség, bizonyítja ez a példa is.) A Caesar életrajz és kommentár kötéséről nem kézenfekvő rögtön feltételezni, hogy magyar gótikus kötésben van, de ha kiderül róla, hogy a Hess-féle Chronica-val egybe volt kötve, s kötése épp egy nyelvemlék (K 32 Nagyenyedi-kódex) kötésével egyezik, amelynek egyik tagja ugyancsak egy latin nyelvű magyar krónika (Képes Krónika SRH I. 239 skk.) volt, az összefüggések egymást alátámasztva segítenek a magyar provenienciához. A K 32 magyar csízóját csak magyarul is tudó használhatta és birtokolhatta.

Egy harmadik gótikus kötécsoportot képeznek az alábbi kötések. Hess András Chronica-ját magyar olvasóknak szánta, s a zömét minden bizonnyal Magyarországon is szándékozott eladni. Akik itthon vették meg, itthon is köttették be. A prágai Nemzeti Könyvtárban az Inc. 39 D 14 jelzeten őrzött Hess-féle Chronica Hungarorum kötésének levonatát Borsa Gedeon szíves hozzájárulásával közlöm. A mindössze négyféle bélyegzővel díszített gótikus bőrkötés (7. kép) elő- és háttáblája azonos. Mind felépítése, mind bélyegzői megegyeznek a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtárban Inc. 9.4.4.12. jelzeten található Hess-féle Chronica Hungarorum igen rossz állapotban levő eredeti gótikus bőrkötésén láthatókkal. A prágai példányban nincs bejegyzés, a leningrádiban 17. századi magyar bejegyzés olvasható¹² (akkor tehát még Magyarországon volt!). S mindezekhez járul a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban az Inc. 102 jelzetű ősnymtatvány (HC 2155, Kotvan 1960. 299. sz.¹³) eredeti bőrkötése (vö. Koroknay, Magyar reneszánsz könyvkötések, Bp., 1973. Jegyzék 38, 20. kép), amelynek három bélyegzője egyezik a leningrádi és prágai Chronica Hungarorum kötésén találhatóakkal: a keretet alkotó S idomú bélyegző, a téglalapba foglalt gótikus levél és a kicsi körbélyegző. A pozsonyi ősnymtatvány bejegyzése: Conuentus Posoniensis. E három kötés magyar provenienciájához nem férhet kétség. Most már csak itthon kellene találni egy e csoportba tar-

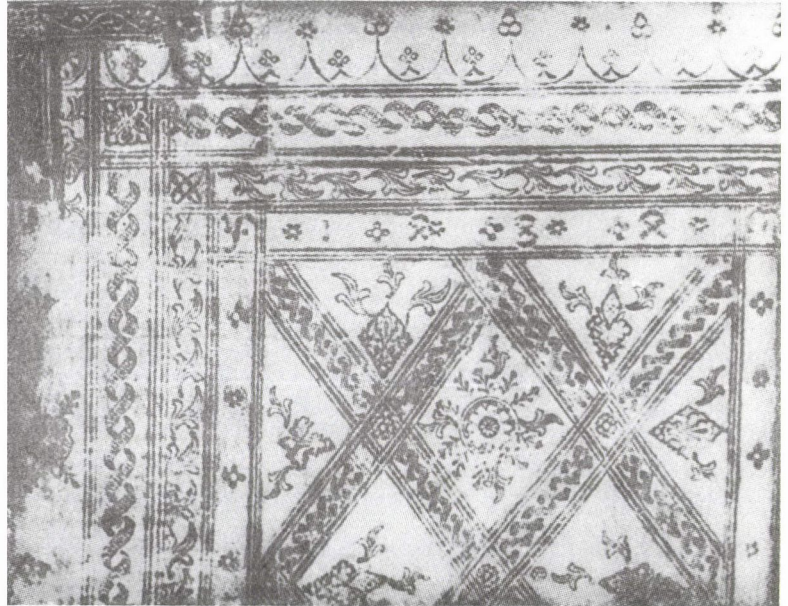

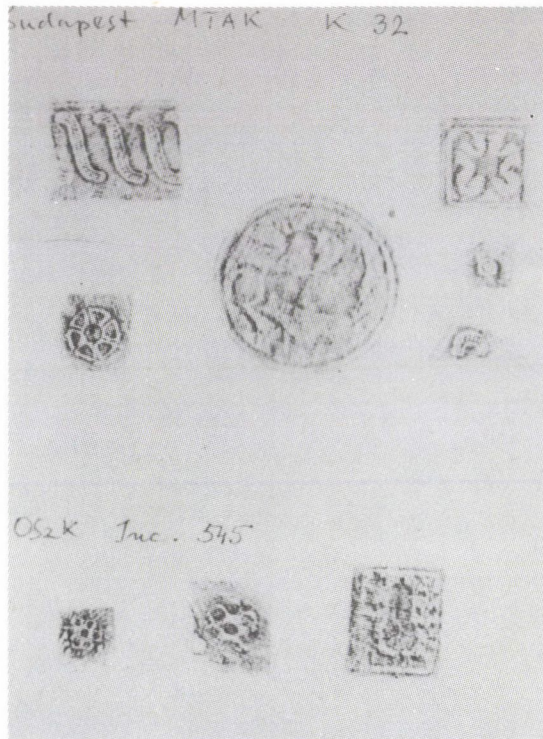
3. Lövöldi gótikus kötés (Bp., Egyetemi Könyvtár, Inc. 139.)

4. A bécsi Matthias mestertől származó kötés (Th. Gottlieb 79. tábla)

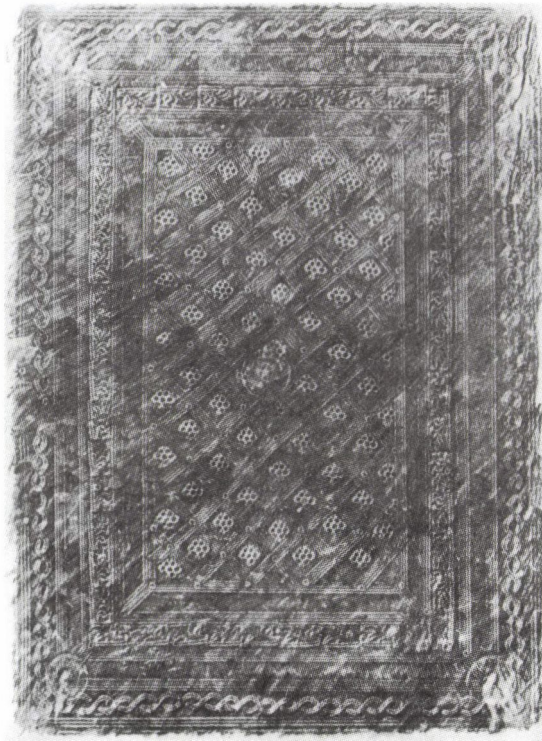
5. Az ún. Lövöldi Korvina hátlapja (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. I. 2. s. 1. a.)

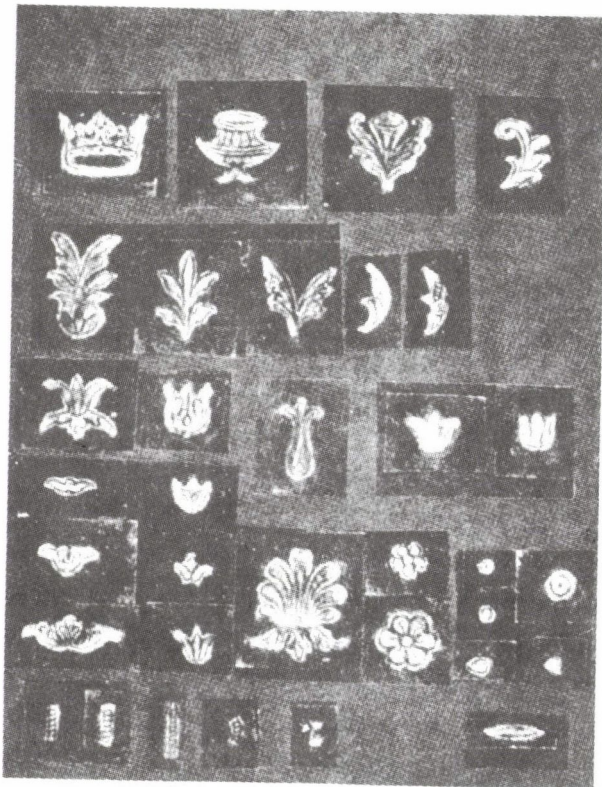

6. A Nagyenyei Kódex (Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 32) és Petrarca, Julius Caesar életrajza (Bp., OSZK Inc. 545) kötéstáblája

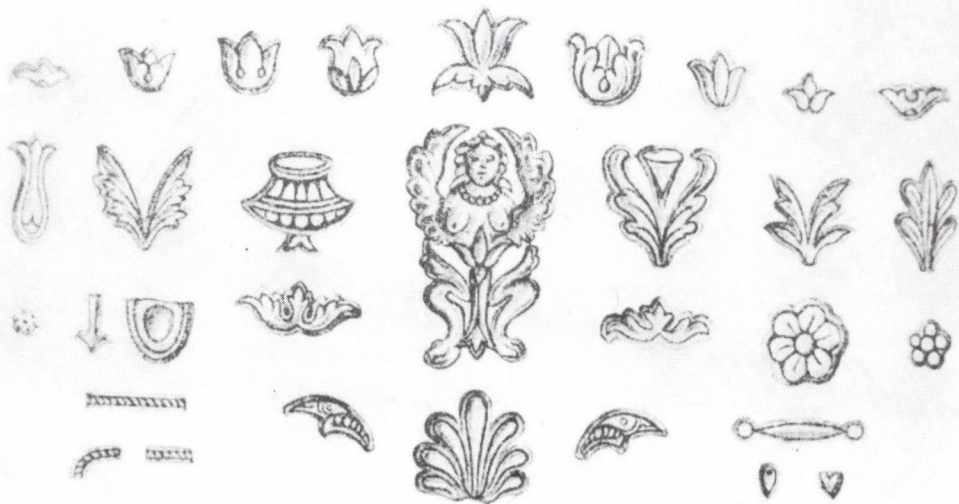
7. Chronica Hungarorum, Hess A. Buda, 1473. (Prága, Nemzeti Könyvtár, Inc. 39 D 14.)

8. A korvina kötések bélyegzőrepertórium

9. A Korvina bőrkötésének bélyegei

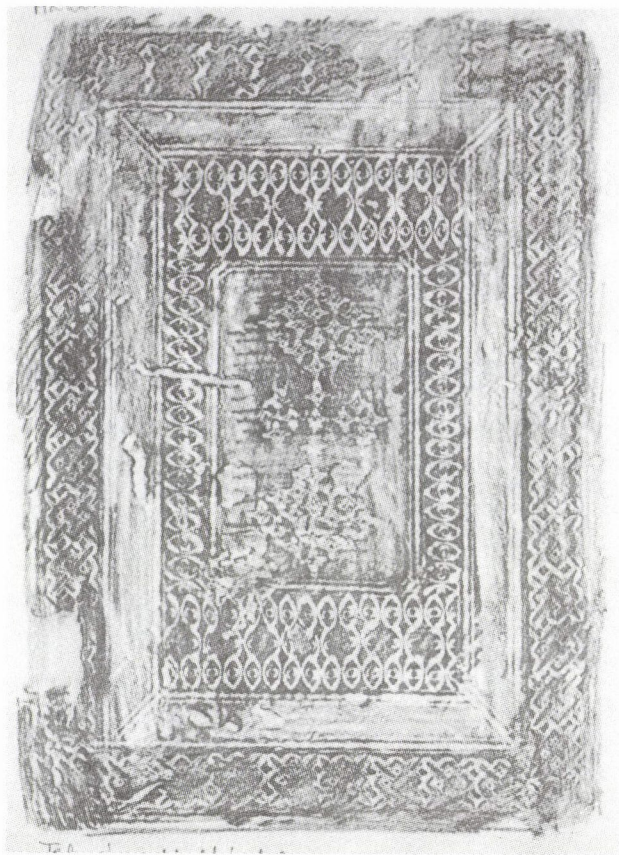

A Korvina bőrkötéseinek bélyegei.

10. Justinianusi könyv kötése.
(Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Inc. 904.)

11. Az ún. Felnémeti Névtelen kódexe (Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 54.)

tozó kötést! Fokozza az izgalmat, hogy az Isztambulban őrzött 1360-ból származó Antiphonale jó száz évvel későbbi gótikus kötésének bélyegzői a Vízkelety Andrásról kapott fénykép alapján e fentiekkel látszanak egyezni.

A magyarországi gótikus kötések egyelőre csekély tárházát gazdagítja a Sesselweis Orvostörténeti Könyvtárban 11658/S 81 raktári számon őrzött ősnymtatvány, Osvaldus de Lasko: *Biga salutis*, Hagenau 1498 eredeti bőrkötése.¹⁴ A nagyon kopott és hiányos kötés bélyegzői feltehetően egy magyar, talán ferences kolostori könyvkötőműhelyből származnak.

A fentiekből következik, hogy első számú feladat szisztematikusan feltárni a magyar kódexek és a régi magyar nyomtatványok eredeti kötéseit, a már biztosan magyarországi *gótikus kötések teljes bélyegzőreptóriumát* összeállítani, majd ennek alapján további kötések összehasonlítani és meghatározni itthon és a környező országokban.

*

A reneszánsz kötésekkel kezd kialakulni a nemzeti jelleg. A magyar reneszánsz kötéseknek is különböző periódusai vannak, így olasz–magyar típusú és német típusú reneszánsz kötésekről beszélhetünk. A magyar reneszánsz kötések korszaka a Vitéz János és Janus Pannonius számára készült kódexek sorával kezdődik. Ezekre elsősorban az jellemző, hogy gótikus bélyegzőkből alkotott reneszánsz felépítésű, vaknyomásos kötések. Koroknay az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Regiomontanus-kódex (Clmae 412) kötéséből kiindulva bélyegzőegyezések alapján egy hét tagból, négy kódexből és három ősnymtatványból álló kötécsoportot állított össze, s megteremtette a vaknyomásos korvina kötések fogalmát.¹⁵ Feltevése szerint ezek vagy a külső megrendelésre is, így a királynak is dolgozó budai domonkos kolostor könyvkötőműhelyének, vagy egy korábbi, szerényebb királyi könyvkötőműhelynek a termékei. Kérdés, hogy volt-e már ekkor, Vitéz János és Janus Pannonius idejében királyi műhely, s helyes-e ezeket a kötések vaknyomásos *korvináknak* nevezni. A következő feladat tehát a vaknyomásos korvina fogalmának tisztázása.

A magyar reneszánsz kötések kétségtelen csúcspontját az aranyozott bőrkötésű korvina csoportja képezi. Nem született azonban még meg egy részletes, minden meglévő korvina kötetet elemző tanulmánykötet. A legfontosabb (sorrendben a harmadik) feladat volna mindenek előtt a *korvina bélyegzőreptóriumát* összeállítani. Koroknay közölte a Budapesten levő aranyozott, Mátyás-címeres kötések bélyegző táblázatát¹⁶ (8. kép), Ráth György pedig összefoglalóan „A Korvina bőrkötéseinek bélyegei”-t¹⁷ (9. kép). Ez utóbbi összeállítás sem teljes, és nem 1:1 méretarányú bélyegzőlevonatokat, hanem csak rajzokat tartalmaz, pontos összehasonlításokra tehát nem alkalmas. További feladat a selyem- és bársonykötésű korvina színes metszésének vizsgálata, s annak elemzése, hogy egyrészt van-e rokonság a metszés díszítése és a belső keretdíszítés között, másrészt, hogy külföldi mintát követnek-e, vagy ezek sajátosan magyar produktumok?

Koroknay sorra vette a hiteles, aranyozott Ulászló-kori korvinaikat is, s összeállította bélyegzőkészletüket¹⁶. Az Akadémia Könyvtárának Inc. 904 jelzetű, Iustinianus jogi munkáját tartalmazó ősnymtatványa (CIH 1097) félbőrös *vaknyomásos* reneszánsz kötésben van. A kötetet díszítő lantformájú bélyegző és a palmettás indasor (10. kép) az Ulászló-kori korvina bélyegzőkészletébe tartozik. Az ősnymtatványt 1964-ben magányszemélytől vásárolta a könyvtár, s valószínű, hogy mindig is magyar tulajdonban volt bekötése óta. Az Inc. 904 nem szerepel Koroknaynál.

Az Ulászló-kori aranyozott korvinaéhoz Koroknay tíz vaknyomásos reneszánsz kötetet sorolt stíluskritikai elemzés alapján, de e kötések egy része GA (vagy GE) monogrammal

szignált. Az Akadémia Könyvtára *Felnémeti Névtelen* elnevezésű kódexe (jelzete K 54) három ősnyomtatványt tartalmaz 1493–94–95-ből, de a második és harmadik ősnyomtatvány közötti üres oldalakra ez a bizonyos Felnémeti Névtelen 1565-ben protestáns papokat támadó szatirikus éneket másolt. A könyv tehát akkor már be volt kötve. A kötés a budai reneszánsz kötések stílusát követi (11. kép), elő- és háttáblája megegyezik, s három alapeleme: a négyoszógos fonadék, a kettős ívbélyegző és az ívelt oldalú, csúcsára állított négyzet GA mester szerszámkészletében is megtalálható. A kötés mintegy fél évszázaddal korábbi, mint a Felnémeti Névtelen szatirikus éneke. Ez a kötés sem szerepel Koroknaynál, de ez is, mint az Inc. 904-es megerősíteni látszik feltevéseit.

A Ráth 1060 (Temesvári Pelbárt: *Sermones*. Hagenau 1501.), tulajdonosa latin nyelvű bejegyzése szerint, Christophorus de Zemenchey lector Scepusiensis volt, akinek 1518-ban bekövetkezett halála után végakarátának megfelelően e könyv a lőcsei Szt. Jakab templomba került, majd 1905-ben Ráth György könyvtárával ajándékképpen az Akadémia Könyvtárába. Reneszánsz kötése összekapcsolja Koroknaynak a Virginia-kódex csoportba és a Lányi-kódex csoportba sorolt kötéseit. Koroknay az 1973-ban megjelent, magyar reneszánsz kötések tárgyaló könyvében *húsz* kötéscsoportot tárgyal, de ez semmiképpen nem jelenthet húsz könyvkötőműhelyt. Nemhogy Pesten és Budán, de – megítélésem szerint – az egész országban sem működött húsz könyvkötőműhely. Kérdés, s ez a következő feladat, hogy hány műhelyhez és mely városokba rendelhetjük e húsz csoport kötéseit? Az Akadémia Könyvtára *Érsekújvári-kódexét* (K 45), amely eredeti, de a restaurálás során sajnos nagyon körbevágott kötésben található, Koroknay a húsz csoport egyikébe sem sorolta be. Az *Érsekújvári-kódex* 1535-ből való. Jó példa arra, hogy fölvevünk a kérdést ismét, helyes-e a magyar reneszánsz kötések időhatárát 1526-nál meghúzni, hiszen a szellemi élet, legalábbis Budán és az ország északi felében 1541-ig a régi kerékvágásban haladhatott.

A magyar reneszánsz kötések rendszerezéséhez is a legfontosabb feladat a bélyegzőreperitórium összeállítása. A kötések meghatározásához, a bélyegzők azonosításához ez az egyetlen objektív és megbízható eszköz.

A 16. század második felében a Magyarországon készült kötések a német reneszánsz kötések díszítését követik. Néhány könyvkötőről, így pl. Johannes Manlius kötéseiről¹⁸, egy miskolci könyvkötőről¹⁹, a felvidéki CH mesterről²⁰ jelent meg cikk, de a meglévő magyar és erdélyi német típusú reneszánsz kötések feltárásától nagyon messze vagyunk. Természetesen ez esetben is el kell készíteni a talált és feltárt korabeli bőrkötések bélyegzőinek görgetőinek és lemezeinek a reperitóriumát.

*

Nagy vonalakban vázoltuk a magyar gótikus és reneszánsz kötések kutatásában eddig elért eredményeket és a még nyitott kérdéseket. Az összegyűlt ismeretanyag lehetővé teszi, hogy célul tűzzük ki a díszítőelemek: bélyegzők, görgetők, lemezek teljes reperitóriumának összeállítását és ezzel megalapozzuk a kötések pontos rendszerezését, további kötések meghatározását, műhelyek azonosítását, történetük feltárását és a kérdések megoldását, ha ez egyáltalán lehetséges, valamint – újabb kérdések felvetését.

JEGYZETEK

1. GEREVICH L.: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1984. 72. ábra

2. SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, F. A.: Die

abendländischen romanischen Blindstempeln in Bänden. Stuttgart, 1985.

3. FODOR A.: Die Bibliothek der Kartause

Lechnitz in der Zips vor 1500. Bp., 1976. 7. In: *Armarium. Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum.*

4. B. KOROKNAY É.: A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről. In: *Annales Strigonienses. Esztergom Évlapjai. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve I. Bp., 1960. 25--32.*

5. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Ed. G. Sajó et E. Soltész. Vol. I–II. Bp., 1970.

6. SZ. KOROKNAY É.: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Bp., 1973. In: *Művészettörténeti füzetek 6.*

7. SZ. KOROKNAY i. m. 38. Itt jegyezzük meg, hogy a 146. tételszámon Koroknay könyvében van egy nyolcadik lövöldi kartauzi gótikus kötés is, amelyet az 1960-ban megjelent cikke óta tudott azonosítani.

8. *Bibliotheca Corviniana.* Összeáll. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor. Bev. Klaniczay Tibor. Bp., 1967, 53. tétel.

9. GOTTLIEB TH.: K. K. Hofbibliothek. Bucheinbände. Wien, 1910. 79. tábla

10. DIENES E.: A Jordánszky-kódex eredetéről. In: *MNy 78 (1982) 440–453.*

11. BORSA G.: A hazai ősnymotatványok példányai. In: *Magyar Könyvszemle 104 (1988) 2–3, 95–139.*

12. Borsa Gedeon szóbeli közlése

13. KOTVAN, I.: *Inkunábuly Univerzitnej knižnice v Bratislave.* Bratislava, 1960.

14. CSENKI É.: Egy ősnymotatvány restaurálásáról. In: *Írás és könyv. A Magyar Bibliofil Társaság Évkönyve 1. 1987, 105–116.*

15. B. KOROKNAY É.: A vaknyomámos Corvina kötésekéről. In: *Iparművészeti Múzeum Évkönyvei, III–IV. Bp., 1955, 157–167.*

16. SZ. KOROKNAY É.: A Korvina-kötések Ulászló-kori periódusáról. In: *Művészettörténeti Értesítő, 1962/2–3, 134.*

17. RÁTH GY.: A Korvina önálló könyvkötési stílusa. In: *Magyar Könyvszemle 23 (1897) 263.*

18. BORSA G.: Joannes Manlius könyvkötői tevékenysége. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–71. 301–321.*

19. SZELESTEI N. L.: Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből. In: *Magyar Könyvszemle, 98 (1982) 2, 93–97.*

20. SZ. KOROKNAY É.: Egy 16. századi nagyszombati kötécsoport. In: *Magyar Könyvszemle, 93 (1977) 1, 47–51.* ROZSONDAI M.: Signierte Renaissance-Einbände deutschen Typs aus dem 16. Jahrhundert. *Gutenberg Jahrbuch 1988, 303–304.*

Marianne Rozsondai: Gotische und Renaissance-Einbände aus Ungarn (Abriß und Probleme)

In Ungarn gefertigte romanische Einbände sind nicht erhalten geblieben.

Ein teil der ungarischen gotischen Einbände stammt aus Karthäuser-Klöstern, unter denen die bedeutendsten in Lövöld (heute Városlőd bei Veszprém) gefertigt wurden. Diese Einbände aus Lövöld stehen, was ihren Aufbau und Stempelmateriale betrifft, Wiener Einbänden nahe. Eine Erklärung für diese Ähnlichkeit ist eine offene Frage.

Ein weiterer Aspekt ist die Annahme einer bürgerlichen Buchbinderwerkstatt, welche die Einbände der *Chronica Hungarorum*, Buda, Andreas Hess, 1473 (GW 6686, CIH 986) herstellte.

Als Vorgänger der eigentlichen Corvinaeinbände wurden von É. Koroknay "Corvina mit Blinddruck" benannt. Es ist fraglich, ob diese Einbände bzw. diese Kodizes zu der *Bibliotheca Corviniana* gehörten. – Ein vollständiges Repertorium des Stempelmateriale der Corvinaeinbände ist immer noch ein Desiderat. – É. Koroknay hat in ihrem Buch die mehr als dreihundert Renaissance-Einbände in zwanzig Gruppen eingeteilt; daraus kann aber nicht abgeleitet werden, dass es sich auch um zwanzig Werkstätten handelt. Es bleibt die Aufgabe der Wissenschaft, diese Einbände real existierenden Werkstätten zuzuordnen.

Von der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts ab weisen die ungarischen Renaissance-Einbände typische Merkmale (Rollen und Platten) des deutschen Renaissance-Einbandes auf. Auch hierfür steht ein Repertorium noch aus.

